

ОСОБИСТІСНА СВІДОМІСТЬ ЯК ФУНКЦІОНАЛЬНА ОСНОВА ІНШОМОВНОЇ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Магдалина Ли́ла, Микола Ли́ла
(Переяслав-Хмельницький, Україна)

У статті показана особистісна свідомість як функціональна основа іншомовної мовленнєвої діяльності.

Ключові слова: особистісна свідомість, мовна свідомість, образ, сприймання, уявлення, внутрішні зв'язки, смисл.

В статье показано личностное сознание как функциональная основа иноязычной речевой деятельности.

Ключевые слова: личностное сознание, языковое сознание, образ, восприятие, воображение, внутренние связи, смысл.

The individual consciousness as a functional base in foreign language speech activity is shown in this article.

Key words: individual consciousness, linguistic consciousness, image, perception, imagination, intrinsic ties, sense.

Постановка проблеми. Мова є одним із засобів до свідомості людини. Через мову можна пізнати і уточнити значну частину її концептуального змісту. Будучи об'єктом вивчення когнітивної лінгвістики, категорія свідомості була включена в парадигму, спрямовану на вивчення способів концептуалізації дійсності, формування й презентації знань. Згідно досліджень вітчизняних і зарубіжних науковців, мовна свідомість пересічної людини включає знання двох видів – власне знання мови як засобу спілкування – знання слів та їх значень, фонетики, граматики правил комунікації та знання про мову – уявлення про основні лінгвістичні категорії і поняття, тобто лінгвістичні концепти. Л.С.Виготський був одним із перших, хто робив акцент на системну побудову людської свідомості, пізнавальні структури, які складають її предметний зміст, мотиваційну сферу свідомості тощо. Щодо особистісної свідомості, вона в якості аспекту психічної діяльності, як зазначає Т.М.Дридзе, наділена не лише функцією відображення, а й регулятивною функцією, одночасно являється функціональною основою і формою відображення дійсності і в той же час силою, яка активно відтворює і творить свідомість суспільну.

Мета статті полягає у викладі теоретичного обґрунтування особистісної свідомості як функціональної основи іншомовної мовленнєвої діяльності.

Виклад основного матеріалу. Свідомість є тією силою, завдяки якій ми одержуємо знання про певний предмет. Для отримання таких знань, треба цей предмет сприйняти або його собі уявити. Але сприймання і уявлення відрізняються від свідомості тим, що вони, за П.Лодієм, є «умовою, при якій виявляється дійсність свідомості. Без цієї умови немає свідомості». Сприйняти можна не тільки чуттєві предмети, але й розумові. Треба відрізнити саму дію сприймання предметів і продукт цієї дії (образ предмета); процеси пізнання (пізнавальну діяльність) від продуктів цієї діяльності (образів сприймання і понять). Ці образи утримуються в пам'яті, проте, для того, щоб їх пізнати, треба обробити, передати, видозмінити добути органами чуття інформацію.

Ця думка підтверджується і логікою, яка вважає чуттєві образи первинним джерелом пізнання, які отримують свій подальший розвиток за допомогою розумових операцій. [1, с. 451].

Вихідним матеріалом мислинневої діяльності служить збереження пам'яттю образів явищ і предметів, які називаються уявленнями. За своєю наочністю й конкретністю образи уявлень схожі на образи сприйняття. У нашій свідомості живуть не лише образи предметів і явищ, які ми сприймали чи сприймаємо у дійсності. За результатами дослідження вітчизняних вчених сприймання є умовно-рефлекторною діяльністю, в якій діючий подразник викликає як реакцію назву цього подразника, останній, в свою чергу, приводить до поживлення слідів минулого досвіду в порядку слідових явищ. Отже, нові думки і образи виникають на основі того, що вже було у свідомості, завдяки розумовим операціям. Підсвідоме враження від сприйнятої інформації також входить до контексту людської свідомості.

Інформація, яка передається мовою, має дві сторони: чуттєво-інтуїтивну та дискурсивно-логічну, які можна визначити, проаналізувавши функціональне значення та співвідношення властивостей семантичних одиниць, що зведені у висловлюванні чи тексті. Перетворення почуттів на думку – етап дискурсивно-логічної обробки почуттєвого матеріалу мисленням: «чим точніше відображає думка предметність почуттів, тим вірніше окреслені межі предмета...» [4, с. 135].

За допомогою мислення створюється можливість вловити внутрішні зв'язки і відношення між предметами та явищами. При розкритті істотних зв'язків і закономірностей відбувається перехід від чуттєвого сприймання до абстрактного мислення, що і є основним законом формування поняття, яке уособлює собою згусток основних істотних властивостей явища або предмета: «... у понятті переборюються обмеженість явищ і розкриваються його істотні сторони у їх взаємозв'язку» [2, с. 329].

У своїх працях Л.С.Виготський підкреслював, що «мислення і мовлення мають генетично зовсім різні коріння», тому він обмежував роль внутрішнього мовлення і його одиниць (сми́слів слів) функцією засобів для особливого виду інтелектуально-мислинневої діяльності – мовленнєвого мислення, яке «опосередковує «динамічне відношення між думкою і словом». Учений стверджував, що «рух думки не співпадає прямо і безпосередньо із розгортанням мовлення, Одиниці думки і мовлення не співпадають, Ці процеси виявляють єдність, але не тотожність» [5].

Проблема відношення думки і слова зайняла центральне місце у колі основних проблем сучасної психолінгвістики. Ця проблема конкретизується у питанні: яким чином думка людини, а разом з нею і емоції, враження та інші психічні стани знаходять своє вираження у слові. Трудність, за Т.М.Ушаковою, полягає в тому, що слово, мовлення – це явище матеріального порядку; на відміну від цього психічні феномени відносяться до іншої категорії явищ, які не володіють протяжністю та іншими фізичними ознаками, які не піддаються зміні фізичними способами. Взаємодія матерії і психіки – це аспект психофізичної проблеми, вирішення якої на основі філософських, психологічних й фізіологічних підходів до цих пір не досягнуто.

Згідно поглядів С.Л. Рубінштейна чуттєві образи є носієм значення слів, які є основними семантичними одиницями. Значення семантичної одиниці навіть у своєму історичному розвитку залежить від чуттєвої сторони.

Слово у контексті індивідуальної свідомості є предметом розгляду психолінгвістики. О.О.Потебня розрізняє в слові зовнішню форму, тобто звукову оболонку, зміст, який об'єктивується засобом звуку і внутрішню форму – найближче етимологічне значення слова. Внутрішня форма лексеми – це уявлення, яке виникає у зв'язку із словом, «той спосіб, за допомогою якого виражається зміст слова». Згідно автора – «внутрішня форма слова показує, як уявляється людині її власна думка» [Потебня 1989: 160].

Семантика слова, як зазначає К.В.Харченко, включає в себе понятійний і уявний компоненти. У багатозначному слові можуть виходити на перший план і уявлення, і поняття. Аналіз семантичної структури багатозначного слова дозволяє висвітлити взаємні переходи уявлень і понять у мисленні. «Взаємнеобхідність поняття і уявлення

доводиться аналізом багатозначної лексики, порівнянням прямих і переносних смислів». На думку автора, «... уявлення створює основу для виникнення понять в силу своєї цілісності, багатоозначності ... Зв'язок між уявленням і словом ніколи не закінчується повною перемогою слова над уявленням ... Уявлення – бажаний прототип речей. У силу своєї конкретності уявлення відображає єдність багатообразного і являється конденсатом емоцій ... У формуванні уявлень важливу роль відіграють несвідомі процеси, які забезпечують переробку великої кількості інформації, відповідно, уявлення характеризуються високою інформативністю ... Уявлення виконують пізнавальну функцію. Вони лежать не на початку, а в основі мислення» [7].

Сприйняття і відтворення іншомовного мовлення – складний і неоднозначний процес. Так як дане явище неможливо спостерігати безпосередньо – існує багато гіпотез щодо того, як це відбувається. О.О.Леонт'єв у цьому зв'язку відзначає, що «механізм сприйняття може носити індивідуальний характер, ... сприйняття окремого висловлювання відрізняється від сприйняття цілісного тексту» [Леонт'єв, 2005: 134]. Структурність сприймання залежить від предметності (предметного змісту), від уміння співвідносити ознаки, а його константність від того, наскільки воно осмислене і включене в діяльність.

Сприйняття мовлення – це процес добування смислу, який знаходиться поза зовнішньою формою мовленнєвих висловлювань. Рівневість сприйняття, за В.П.Беляніним, відображає як послідовність обробки мовленнєвих сигналів, так і рівневий характер побудови мовленнєвих повідомлень. Смысл висловлювання є не простою сумою значень слів, які входять у нього, а виникає у якості інтегративної єдності, котра виводиться людиною, яка говорить і тією, що слухає із складної взаємодії форм слів, їх значень, синтаксичних зв'язків у реченнях тощо і знаходиться поза формами формування думки не лише у свідомості, а й підсвідомості особистості, котра спирається на власний досвід пізнання світу та спілкування в соціумі [Белянін, 2003: 87].

Серед якостей особистості важливе значення має оволодіння значенням слів. Значення, згідно А.Р.Лурії, є найважливішими складовими свідомості, так як «... саме в значеннях представлена перетворена і згорнута в матерії мови ідеальна форма існування предметного світу, його якостей, зв'язків і відношень, розкритих сукупною суспільною практикою» [10].

Створення словесних значень, відзначав М.М. Бахтін, вимагає встановлення зв'язків між зоровими, моторними, слуховими реакціями у процесі тривалого й організованого соціального спілкування між індивідами [2]. У мовленні ж, як зазначає Т.В.Ахутіна, « ... Кожне нове слово являється визначенням (предикатом) не лише до попереднього слова з його об'єктивним значенням, але і до всього приписуваного йому змісту (смыслу), представленому в мислительному образі ситуації ... В мисленнєвому уявленні того, хто говорить знаходяться не тільки об'єктивні відношення змісту, але й ставлення до нього слухача. У залежності від того наскільки об'єктивні відношення чіткі, зрозумілі для мовця, і від того, наскільки слухач включений у цей зміст, той хто говорить може вибрати різні стратегії смислового розгортання [9].

Включеність слова у системні мовні відношення надає новій якості семантиці в цілому. Ця семантика не стільки локальна, скільки системна. Виявляється, що семантика слова – це елемент у понятійній системі: змінювана, рухлива реальність, яка залежить від поточних умов і індивідуального досвіду. Ця складність зростає по мірі більш удосконаленого володіння мовою. У той же час вона набуває структуру, що робить її більш компактною і економною [12 с. 11].

Розглядаючи способи формування і формулювання думки людиною, І.О.Зимня виділяє дві основні форми мовлення: внутрішню (засобом мови і внутрішнього предметно-схемного, за М.І.Жинкіним, коду) і зовнішню (усний і письмовий спосіб формування і формулювання думки засобом мови), вказуючи при цьому, що мислення не зводиться ні до внутрішнього, ні до зовнішнього мовлення – проте передбачає його.

Процес вербалізації думки протікає двома руслами: з одного боку – це психофізіологічні механізми, які реалізують ментальний компонент (операції умозаключення, репрезентації, пригадування), а з іншого боку – лексикон людини, що говорить. Ментальний компонент віщує поточні «акти свідомості», які включають образні, понятійні, окремі вербальні складові. У семантичній структурі слів довготривало зберігається пам'ять про сприйняті раніше «акти свідомості» та інші враження, сприйняті у зв'язку з даним словом. Якщо структури «актів свідомості» виявляються подібними (ідентичними, загальними) в ментальній структурі і в одному з логогенів семантичного поля, відбудеться сумація їх активності. З підвищенням активності в одному із елементів логогена актуалізується цілісна його структура, в тому числі звучання та інші компоненти слова, адекватні поточному мислительному процесу. Цей логоген виявиться виділеним із вербально семантичного поля за механізмом тимчасових зв'язків, розробленому Е.І.Бойко [Бойко, 2002]. Думка знайде, таким чином, можливість з'єднатися із словом [12 с.19].

Згідно І.О.Зимньої, сприйняття мовленнєвого повідомлення проходить через п'ять етапів: (1) смислове прогнозування; (2) вербальне зіставлення; (3) встановлення смислових зв'язків між словами, синтагмами та іншими більшими смисловими ланцюгами; (4) смислоформування; (5) прийняття смислового рішення [6].

Існує багато теорій і моделей породження мовлення, яке у самому загальному виді В.П.Белянін характеризує як процес, який міститься в тому, що той, хто говорить за певними правилами переводить свій замисел у мовленнєві одиниці конкретної мови.

Л.В.Щерба зазначав, що мовленнєва діяльність обумовлюється складним мовленнєвим механізмом людини, її психофізіологічною мовленнєвою організацією. Ця мовленнєва організація не дорівнює сумі мовленнєвого досвіду (говоріння та розуміння), а є його переробкою. Вона є соціальним продуктом і слугує індивідуальним виявом мовної системи (яка виводиться із мовного матеріалу).

У навчанні іншомовної діяльності важливим є комунікативний підхід, який виражається у навчанні діям і врахуванні параметрів характерних для комунікації. Сюди відносяться як комунікативна задача, так і обумовлююча ситуація. У природній комунікативній діяльності важко врахувати усі різновиди комунікативних задач, проте очевидним є факт, що комунікативній задачі відводиться певна роль у становленні іншомовних навичок та умінь.

Відштовхуючись від аналізу функцій мовленнєвої діяльності і прогнозування її результатів вчені виділяють такі комунікативні задачі: інформаційно-пошукові (пошук інформації, акумуляція знань) у процесі яких реалізується головним чином пізнавальна функція спілкування; інформаційно-поведінкові, які передбачають приєднання до соціального досвіду, спонування до дій аналогічних, або навпаки; емоційно-оцінні, які виражають стремління до впливу на емоційну сферу формування поглядів і переконань.

Будучи механізмом запуску в організації мовленнєвої діяльності, комунікативна задача входить в систему відношень і умов, які визначають ситуативну обумовленість процесу. Згідно М.С.Ільїна, «в дійсності не існує жодного різновиду мовлення, яке було б поза ситуативним» [11].

Проблема ситуативності у навчанні мовленнєвій діяльності привертає увагу багатьох дослідників. І.О.Зимня вказує на те, що ситуація вербального спілкування визначає мотиваційно-спілкувальну сторону мовленнєвої діяльності, її предмет, продукт і результат, вона ж стимулює якість і швидкість виконання мовленнєвих дій [6].

Ряд вчених (О.О.Леонт'єв, І.М.Берман, М.Л.Вайсбурд та ін.) вважають ситуацію спілкування як комплекс внутрішніх і зовнішніх (психологічних і соціальних), мовленнєвих і не мовленнєвих умов (чинників) до мовленнєвої орієнтації, які конкретизують в людині ту чи іншу потребу і на шляху до її задоволення стимулюють в ній здійснення мовленнєвого акту.

Підводячи підсумок нашому аналізу приходимо до **висновку**, що особистісна свідомість виступає функціональною основою іншомовної мовленнєвої діяльності, яка

здійснюється за умови інтелектуально-мисленнєвої активності. У комунікативно-пізнавальній діяльності зміст, внутрішні зв'язки і відношення складної системи особистісної свідомості відтворюються у виді уявлень, засобом відтворення є знаки. Змістовні елементи свідомості існують у формі мовних елементів і конструкцій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. – М.: Наука.- 1976. – 720 с.
2. Бахтин М.М. Тетралогия / Сост., текстолог. подготовка, научный аппарат И. В. Пашкова. Комментарии В. Л. Михлина, Н.К. Бонецкой, В.М. Алпатова, Н.Л. Васильева, И.П. Пешкова. - М.: Лабиринт, 1998. – 608 с.
3. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества.– М.: Искусство, 1979. – 424 с.
4. Клименко В.В. Дискурсивно-логічні регулятори психічного розвитку людини. Теоретико-методологічні проблеми розвитку особистості в системі неперервної освіти: матеріали методологічного семінару АПН України 16 грудня 2004 р./ за ред. С.Д. Максименка: К. „Нора-принт”,2005. – С. 131-144.
5. Выготский Л.С. Мышление и речь. – Хрестоматия по общей психологии: Психология мышления. М.,1981. – С. 157-175.
6. Зимняя И.А. Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке. М., 1978. – 153 с.
7. Харченко В.К. Образность в семантике слова //Русский язык в школе. 1984. - №3. – С.50-54.
8. В.П.Белянин. Психолінгвістика. М., 2003. – 227 с.
9. Т.В.Ахутина. Модель порождения речи Леонтьева-Рябовой: 1967-2005 // Вопр. психолінгвістики. №6. – М.,2007. – С. 19.
10. Лурия А.Р., Цветкова Л.С. Нейропсихологический анализ предикативной стороны высказывания // Теория речевой деятельности. М., наука, 1968.
11. Лыин М.С. Основы теории упражнений на иностранном языке. М.,1975, - С. 55.
12. Языковое сознание: парадигмы исследования. Сборник статей / Под ред. Н.В.Уфимцевой, Т.Н.Ушаковой. – М. – Калуга: ИП Кошельов А.Б.(Издательство «Эйдос»), 2007. – 348 с.